

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

19. YÜZYILA TARİHLENEN ÜÇ DELÂİLÜ'L-HAYRÂT YAZMA ESERİNDE ÇİÇEK TEZYİNATI

FLOWER DECORATION OF THREE DELÂİLÜ'L-HAYRÂT MANUSCRIPTS DATED TO
THE NINETEENTH CENTURY

Mesude Hülya DOĞRU

[Sorumlu Yazar]

Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları
Bölümü, mhdogru@sakarya.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2963-4827

Betül COŞKUN ÇELİK

[İkinci Yazar]

Dr. Öğr. Üyesi. Bitlis Eren Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi G.T.S. Bölümü
bccelik@beu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6242-3485

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7513501>

Geliş Tarihi / Received: 10 Ağustos 2022 / 10 Augusts 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Ekim 2022 / 12 October 2022

Yayın Tarihi / Published: 20 Ocak 2023 / 20 January 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak – Bahar 2023/ January-Spring 2023

Cilt / Volume: 9, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 374-397.

Cite as / Atıf: Doğru, Mesude Hülya – Çelik, Betül Coşkun. “19. Yüzyıla Tarihlenen Üç Delâilü'l-hayrât Yazma Eserinde Çiçek Tezyinatı” [Flower Decoration of Three Delâilü'l-Hayrât Manuscripts Dated to The Nineteenth Century]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International Journal of Islamic Studies, 9/1 (Ocak/January 2023), 374-397.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

OpenAIRE **TR**IZIN **OPEN** ACCESS

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ihya>

Yazar(lar)/Author(s): Mesude Hlyya Doğru-Betl COŞKUN ÇELİK

Yazar Katkıları / Author Contributions:

- *Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study : MH.D (%50), B.C.Ç (%50)
- *Veri Toplanması / Data Collection : MH.D (%50), B.C.Ç (%50)
- *Veri Analizi / Data Analysis: MH.D (%50), B.C.Ç (%50)
- *Makalenin Yazımı / Writing up: MH.D (%60), B.C.Ç (%40)
- *Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision : MH.D (%50), B.C.Ç (%50)
- *Çıkar Çatışması / Competing Interests: MH.D (%50), B.C.Ç (%50)

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Öz

Türk rokokosu üslubunda tezyin edilmiş yazma eserler on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllara tarihlenir. Bu dönemde Türk bezeme sanatlarına ait eserlerde birçok çiçek çeşidinin natüralist üslupta çalışıldığı görülmektedir. Makale kapsamında, İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi envanterinde yer alan sekiz adet minyatürlü eser arasından, on dokuzuncu yüzyıla tarihlenen, benzer natüralist üslup özellikleri taşıyan A5559 ve A5766 envanter numaralı iki örnek ile özel bir koleksiyonda yer alan ve envanter numarası bulunmayan bir Delâilü'l Hâyrat ele alınmıştır. Delâilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fi zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr bir dua kitabıdır ve salavatı şerif mecmuasıdır. Önceleri Cezûli'nin müritlerinin okuduğu bir dua kitabı iken, zamanla bütün Müslümanlar tarafından okunmaya başlanmıştır. Türk rokokosu üslubunda, natüralist bezeme unsurları içeren ve aynı zaman aralığına tarihlendirilen söz konusu üç Delâilü'l-hayrât'ın, ciltlerinde, unvan sayfalarında, ketebe sayfalarında, Mekke ve Medine tasvirlerinde zengin tezyini unsurlar kullanılmıştır. Delâilü'l-hayrâtların natüralist çiçeklerle bezenen sayfalarında yer alan ve eserlerin dönemine işaret eden, kurdele, perde püskülü, girland, sütun başlığı, bereket boynuzu gibi detaylar eserlerin on dokuzuncu yüzyıla tarihlenmesini sağlamaktadır. Yazmaların natüralist çiçeklerle bezenen minyatürleri, unvan ve ketebe sayfalarının detaylarındaki çeşitlilik ve ince işçilik eserleri incelenir kılmıştır. Bir Delâilü'l Hâyrat'ın döneminin nakkaşbaşı mücellid Salih Efendi tarafından bezendiği bilinmektedir. Diğer eserlerin tasarımlarındaki detaylarda görülen özen, dönemlerinin önemli mücellid ve/veya nakkaşları tarafından tezyin edilmiş olduklarını düşündürmektedir. Makale kapsamında ele alınan yazma eserlerde kullanılan çiçekler tek tek ve buket olarak karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, Yazma eser, Delâilü'l-hayrât, Tezhip, Naturalist Üslup.

Abstract

The artworks studied in the Turkish rococo style are dated to the eighteenth and nineteenth centuries. In this period, it is seen that many kinds of flowers were studied in a naturalistic style for the Turkish decorative arts. Within the scope of the article, two examples with inventory numbers A5559 and A5766 dated to the nineteenth century and having similar naturalistic features registered from among eight miniature artworks in inventory of the Istanbul Rare Works Library and one Delâilü'l Hayrat, artwork from a private collection which no has any inventory number are handled. Delâilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fi zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr is a prayer book and a journal of salawat sheriffs. Previously, it was a prayer book read by Cezûli's followers, but it had started to be read by all Muslims. Rich ornamental elements were used in the bindings, caption pages, ketaba pages and Mecca and Medina images of the said three Delâilü'l Hayrat artworks, which contain naturalistic decoration elements in the Turkish Rococo style and were dated to the same time period. Details such as ribbons, curtain tassels, garlands, column headings, and cornucopia on the Delâilü'l Hayrât artworks decorated with naturalist flowers and pointed to the period of the artworks, cause the artworks to be dated to the nineteenth century. The miniatures of the manuscripts decorated with naturalistic flowers, the diversity and fine workmanship in the details of the caption and ketaba pages have made the artworks scrutinized. It is known that a Delâilü'l Hâyrat artwork was decorated by Salih Efendi, the chief muralist of his period. The care to detail in the designs of other artworks makes think that they were decorated by important bookbinders and/or muralists of their period. The flowers used in the manuscripts examined within the scope of the article were evaluated by comparing them individually and as a bouquet.

Keywords: Istanbul Rare Works Library, Manuscript, Delâilü'l Hayrât, Illumination, Naturalist Style.

Extended Abstract

Decorative elements in the Turkish book arts have been realized by the use of stylized floral motifs for centuries. The introduction of semi-stylized motifs into the decorative arts was as of the sixteenth century. Turkish Rococo, on the other hand, is a period decoration in which dated to the eighteenth and nineteenth centuries and produced important artworks with naturalist style mostly. In this period, it is seen that a wide variety of flowers were studied in a stylized naturalist style in Turkish decorative arts. Within the scope of the article, two *Delâilü'l Hayrat* examples registered in the Rare Works Library with inventory numbers A5559 and A5766 and three manuscripts, in which an example from a private collection is handled. *Delâilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fi zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr* is a prayer book and a journal of salawat sheriffs. Previously, while *Delâilü'l-hayrat* samples were read by only Cezûlî's followers regularly, but then they had started to be read by all Muslims and they were decorated with changed illumination styles in different periods. The production of miniatures in the manuscript began during the reign of Suleiman the Magnificent. In this period, the patterns were designed with floral motifs. In the following periods, the production of *Delâilü'l Hayrat* continued with the designs characteristic of the period. The use of classical illumination elements began to decrease or change in the eighteenth century. As a result of increasing cultural relations with the West, baroque, rococo and imperial styles, which are among the western arts, caused the craftsmen living in the Ottoman geography to seek innovation in their designs. During the period, which is called Turkish rococo, dated back to the eighteenth and nineteenth centuries, naturalist designs were applied intensively in accordance with the changing tastes of the period, as well as the floral designs used in the classical period. It is known that many flowers were stylized in *Delâilü'l Hayrât*, as in both the binding and interior decorations of religious and non-religious artworks such as the Qur'an. Wealth of *Delâilü'l-hayrât's* decoration were said with bindings, caption pages, ketaba pages and Mecca and Medina miniatures. All three artworks, which are the subject of the article, are dated to the nineteenth century and have illumination elements worked in the style of Turkish Rococo, which changed with the effect of westernization, but formed its own national character. In general, in Turkish Rococo style illuminated artworks, it is noteworthy that flowers such as rose, lily, carnation, anemone, calendula, chrysanthemum and less detailed leaves such as reed style leaves are used to create the page layout. Apart from just flowers and leaves, different elements had also started to take place in the page design. These elements, which are in no way included in a classical design, are the details such as ribbon, curtain tassel, garland, column heading, cornucopia, S-C folds, curved acanthus leaves on the flowery pages of *Delâilü'l Hayrât* and help define the period of the artworks and which are examples providing to call and date the artworks as the Turkish Rococo. Although there were decorative elements on various pages of the artworks, the heading pages, descriptions and ketaba pages in which naturalistic flowers were used, have been examined within the scope of this article. The bindings were also deemed suitable for examination due to the flowery details used in their designs. *Delâilü'l Hayrat*, with inventory number A5559, was among the important examples of the period in which chief bookbinder es-Seyyid Muhammed Salih, who was also the head of the muralists in the nineteenth century, worked on the bookbinding and all the interior decorations (illumination, depiction). The muralists of the artwork with inventory number A5766 and the two artworks in the private collection are unknown. However, the fine workmanship seen in the design and application of all three manuscripts shows that the artworks were worked by important muralists of their period. Both manuscripts have elements with the characteristics of the period in terms of design. The decorated pages were worked in the style of crown as in the classical period artworks. This shows that the page layout did not changed in general, only the use of the period elements, there was no ruler clarity on the borders, especially leaves, tassels, vines and flowered elements were shaped according to their shape and size. Rose and anemone flowers were the most used flowers in all three artworks. In addition, other flowers such as jasmine flowers, verbena and pomegranates are examples in the artworks. Details such as the S-C fold, oyster motif, column, curtain tassel, garland, vase, basket, various colors of the period (pink, blue, purple, yellow, orange, red, etc.) confirm the information about the periods of the artworks. Among the artworks, bouquets in the

naturalist style with ribbons found in Delâilü'l Hayrât's Mecca-Medina depictions with inventory number A5559 are also considered within the scope of this study due to their period features. The flowers used in the manuscripts were used individually and in bouquets. Some of the flowers and bouquets used at the top of the pages were used instead of crochet hooks shaped with dentil yarns in a classic design. Within the scope of the article, the naturalistic elements of all three artworks were handled one by one, the flowers were classified, the leaves and all other elements were evaluated. At the same time, it was possible to show how the details were handled by comparing the similarities and differences of the three artworks among themselves.

Examples from the Rare Works Library of Istanbul University with inventory numbers A5559 and A5766, and Delâilü'l Hayrat samples, which are in a private collection, are among the important examples that contain different details of the decoration elements of the Turkish Rococo. When various scientific/artistic academic studies are compared, it is determined that the nineteenth century illumination is less researched than the classical period ornamentation. Therefore, researching and evaluating the examples of illuminated manuscripts of the period called as the Turkish Rococo and bringing the artists of the period back to the world of art/science through scientific/artistic publications will also help to complete the missing parts about our decoration art.

Giriş

Türk tezhip sanatının¹ temeli üsluplaştırılmış çiçeklere ve tabiata dayandırılabilir. Çiçeklerin üsluplaştırılması değişen beğeniler ve dönemlerle birlikte farklılaşmıştır. Selçuklu sanatı tezyinatının ilk örneklerinden, Osmanlı sanatının klasik dönemi olarak adlandırılan 16. yüzyıla kadar çiçekler, hatayi, penç ve gonca olarak bilinen ve tam olarak hangi çiçeğe ait olduğu tayin edilemeyecek derecede stilize edilmiş olarak kullanılmaktaydı. Üsluplaştırılmış çiçekler, 16. yüzyılda yarı stilize, 17. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyıla kadar da doğadan alınmış halleriyle natüralist üsluba dönüştürülerek kullanılmaya başlamıştır. Tezhip sanatının ana unsurları olan çiçekler, serlevha, zahriye sayfası, unvan sayfası, sure başı, fasıl başı, ketebe sayfası, vb. alanları tezyin etmek için kullanılmışlardır. Müzehhip Karamemi'nin (XVI. yüzyıl) Kanuni Sultan Süleyman'ın (öl. 1566) *Muhibbî* mahlasıyla yazdığı şiirlerinin bir arada bulunduğu *Muhibbî Divanı*'nın bezemesinde, 16. yüzyıla kadar kullanılan stilize çiçeklerin arasına katılan lale, gül, sümbül ve karanfil gibi çiçekler, eserin tezyinatında yarı üsluplaştırılmış çiçekler olarak yer almışlardır. 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise, tezhip sanatında üçüncü boyutun verildiği, gölgeli renklendirmeleri ile natüralist üslupta çiçeklerin kullanıldığı Türk rokokosu üslubunda eserler üretilmeye başlamıştır². Batı ile kültürel ilişkilerin artışı ile barok, rokoko gibi batıya has üslupların ilgi çekmeye başladığı, nakkaşların kitap sanatları tezyinatında bir yenilik arayışı içine girmelerine neden olduğu anlaşılmaktadır. 18. yüzyıla ait yazma eserlerin bezemesinde klasik tezhip unsurlarından olan bitkisel motiflerin kullanıldığı tasarımların azaldığı, natüralist üsluplu çiçeklerin tercih edilmeye başladıkları görülür. Akant yaprakları, Saz üslubu iri ve geniş kıvrımlı yaprakların benzerleri, sepet ya da vazoda çeşitli çiçeklerden oluşan buketler, girlandlar, kurdeleler, fiyonklar, bereket boynuzları, ışınlar, S-C kıvrımları, perdeler ve sütunlar üslubu belirleyen detaylar arasındadır. Sıvama altın zeminler üzerinde iğne perdahının yoğun olarak yer aldığı eserlerdeki çiçeklerde tarama ve noktalama tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir³.

Makaleye konu olan tam adı Delâilü'l-hayrât ve şevâriku'l-envâr fi zikri's-salât 'ale'n-nebiyyi'l-muhtâr olan risale⁴ çok sayıda istinsah edilen bir dua kitabıdır. Bir dönemler sadece Cezûlî'nin müritleri tarafından düzenli olarak okunurken, daha sonraları bütün Müslümanlar tarafından okunmaya başlayan⁵ Delâilü'l-hayratlar, her dönemin

¹ Tezhip bir bezeme sanatıdır. Bir nakkaşın hazırladığı desenlerin altın ve çeşitli renklerin kullanılmasıyla, yazma eserler, levhalar ve murakkaalar üzerine fırça kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Fatma Çiçek Derman. "Terimler, Tabirler ve Malzeme", *Hat ve Tezhip Sanatı*, ed. Ali Rıza Özcan, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009), 533.

² Faruk Taşkale, "Tezhip Sanatında Güller", *Tezhip Buluşması*. haz. Av. Numan Güzey (İstanbul: İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2009), 227-229.

³ Taşkale, "Geçmişten Günümüze Tezhip Sanatında Bir Yolculuk", 8-27.

⁴ Süleyman Uludağ, 'Delâilü'l-hayrât', *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/113-114.

⁵ Hicabi Gülgen-Semra Güler, "Osmanlı Devletinde Klasik Dönem Ve Sonrasına Ait Delâilü'l-hayrat Minyatürlerinde Değişim". *İslam Araştırmaları Dergisi (İMAD)* 3/1 (2018), 29-60.

değişen üsluplarına uygun olarak kullanılan tezyini unsurlar ile bezenmektedir. Araştırmaya konu olan ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi koleksiyonundaki sekiz adet minyatürlü Delâilü'l-hayrât⁶ arasında bulunan A5559 ve A5766 envanter numaralı yazma eserler, natüralist üslûptaki desen tasarımları ve uygulamaları ile Türk rokokosu olarak adlandırılan dönemin özelliklerini taşıyan örnekler arasındadırlar. Bu eserler özel bir koleksiyonda yer alan envanter numarası olmayan bir Delâilü'l-hayrât ile karşılaştırılacaktır. Söz konusu üç yazma eserin unvan sayfaları, keleme sayfaları ve ciltlerinde kullanılan çiçekli bezemelerin ortak özellikler taşıması eserlerin değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır.

1. A 5559 Numaralı Delâilü'l-hayrât'ın Tezyinatı

Makale kapsamında incelenen ilk eser, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nin Arapça yazma eserler koleksiyonu içinde bulunan A5559 envanter numaralı Delâilü'l-Hayrât'tır. Eserin natüralist üslup özellikleri taşıyan bezemeli sayfalarının yanı sıra, Mekke ve Medine minyatürlerinin yer aldığı iki sayfa bulunmaktadır. Delâilü'l-hayrât'lardaki minyatürlerin ilk olarak 16. yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman (öl.1566) döneminde yapılmaya başladığı bilinmektedir. Bazı yazma eserlerde Minber-i Nebî ve Ravza, Minber-i Nebî ve Şebeke-i Saâdet, Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebvî minyatürlerinin kullanılmış olduğu; zaman içinde Mekke ve Medine minyatürlerinin daha fazla tercih edildiği görülmüştür⁷.

İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi envanterinde bulunan ve A5559 numaralı (H.1251-M. 1835) Delâilü'l-Hayrat, müstensihî el- Hac İzzet Mustafa (Kazasker) tarafından Ta'lik hat ile yazılmıştır. Türk rokokosu üslûbunda natüralist çiçeklerle tasarlanmış ve 19. yüzyıla tarihlenen eser, Batılılaşma etkisiyle değişen, ancak kendi milli karakterini oluşturan dönemin yazma eser bezemelerinde görülen unsurlara sahiptir. Yazmanın tezhipli ve minyatürlü sayfaları, saray nakkaşhanesinde dönemin nakkaşbaşı da olan doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgi bulunmayan mücellit Salih Efendi'nin⁸ eseridir⁹.

⁶ Semra Güler. *Türkiye Kütüphanelerindeki Delâilü'l Hâyratlarda Minyatür* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 7.

⁷ Güler. *Türkiye Kütüphanelerindeki Delâilü'l Hâyratlarda Minyatür*, 325-330.

⁸ Süheyl Ünver, "Geçen Asırda Türk Süsleme Sanatımızın Mümtaz Sımaları", *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 238.

⁹ Salih Efendi'nin imzasını farklı eserlerde es-Seyyid Muhammed Salih, es-Seyyid Mehmet Salih, Salih Reis'ül Mücellidin, Ser Mücellid es-Seyyid Mehmed Salih olarak da kullandığı bilinmektedir. Kendisinin II. Mahmud zamanında saraya girdiği ve Sultan Mecid (d.1823-öl.1861) zamanında, Hezargradi Zade Ahmet Atâullah Efendi'den (18. yüzyılın ikinci yarısı-19. yüzyılın ilk yarısı) tezhibi öğrendiği ve vefatından sonra onun yerine mücellidbaşı olduğu, Ata Yolu denen Türk rokokosu tarzında eserler verdiği çeşitli kayıtlardan tespit edilebilmektedir. Eserlerini tezyin ederken rokoko ve ampir üstadı Ali Nakşibendi El-Rakım'dan (18. yüzyılın ikinci yarısı-19. yüzyılın ilk yarısı) da etkilendiği, çiçek buketlerini onun tarzında çalıştığı bilinmektedir (Ünver, "Geçen Asırda Türk Süsleme Sanatımızın Mümtaz Sımaları", 239-240).

Eserin vişne renginde sahtiyan deri kullanılarak üretilen ve kalıpsız olarak yazma cilt tekniğiyle çalışılan cildinin klasik bir ciltte olduğu gibi, alt ve üst kap, sırt, sertâb ve miklepten¹⁰ oluştuğu görülmektedir. Klasik üsluplu bir cildin tezyinatında şemse ve köşebentlerinde rûmî, bulut ya da bitkisel motifli desenler kullanılır. A5559 envanter numaralı cildin bezemesi dönem karakteristiği olan natüralist üsluplu çiçeklerle şekillendirilmiştir. Stilize motifli desenlerle bezenmiş olan klasik bir ciltte şemse ve köşebent sınırları ince dendanlı ipliklerle sınırlandırılmıştır. A 5559 envanter numaralı eserin cilt tezyinatında kullanılan natüralist unsurlu şemse ve köşebent formları dendanlı ipliklerle sınırlanmış alanlar bulunmamaktadır. Cildin tezyinatı ½ simetrik olarak tasarlanmıştır. Alt, üst kapta ve miklepte kullanılmış olan beyzî (oval) çerçeveli şemsenin altınla boyanmış dış cetveli 5 mm. kalınlığındadır. Cetvel zig zag şekilde yerleştirilmiş iğne perdahlı kurdeleler ve yapraklarla şekillendirilmiştir. Şemsenin içinde, alt ve üst alandaki altınla boyanmış olduğu görülen bezemede tek katlı stilize edilmiş bir çiçek (anemon çiçeğine benzeyen) sağ ve solundaki yapraklarıyla büyükten küçüğe doğru sıralanmış olarak fiyonklu kurdeleli bir buket olarak yer almaktadır. Kurdeleli buketin sınırladığı on iki yapraktan oluşturulmuş bir bezeme ise, alt ve üst kabın merkezindeki beyzî formulu sıvama altın çembere saplarından bağlanmış şekilde bulunmaktadır. Beyzî formun dışında kalan bölümde hem üst hem de alt köşelerine yerleştirilmiş kıvrımlı saz yapraklar aşağıya/yukarıya ve yan taraflarına doğru boş alan bırakmayacak şekilde kullanılmışlardır. Alt ve üst kap birbirlerinin eşi olan bu tezyini unsurlarla bezenmiştir. Miklep kısmında ise, alt ve üst kapta bulunan tezyinatın ½'sine yakın kısmı miklep ölçülerinde kesilmiş olarak kullanılmıştır. Ciltte kullanılan üç cetvel, içten dışa, 3 mm (altın ve iğne perdahlı), 2cm. (altın renkli çift dal zencerek alanı) ve 5 mm. (altın ve iğne perdahlı) genişliğindedir. 2 cm genişliğindeki bordür olarak da adlandırılabilir cetvel ince kıvrımlı saz yaprakları yuvarlak hatlı ve çift dallı (sarmal) olarak bezenmiştir. Sarmal dalların her birinin ortasında iğne perdahlı yapılmış ve yan yana yerleştirilmiş üç noktanın desen boyunca kullanılmış olduğu görülmektedir (Bknz. Fotoğraf 1).

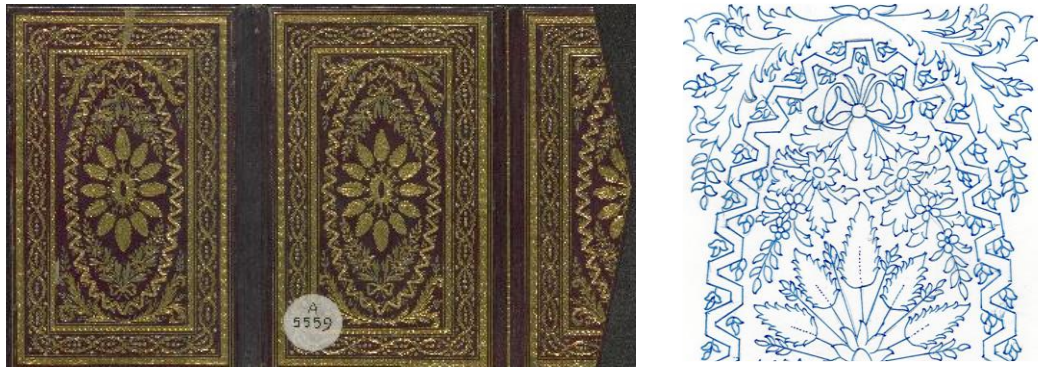
Delâilü'l-hayrât'ın 1b varlığında yer alan ½ simetrik tasarımlı unvan sayfası klasik tezhipli eserlerde ikkil (taç) serlevha olarak adlandırılan formla özdeştir. Metin kısmının üzerinde bulunan tasarımda, metnin sağ ve soldaki cetvelleri birer sütun başlığı ile bitirilmişlerdir. Natüralist üsluplu çiçekler, buketler ve akant yaprakları ile tezyin edilmiş Türk rokoku tarzında çiçekli bir kompozisyon da taç formunda bu sütunların üzerinde yerleştirilmiştir. Sayfanın desen kompozisyonu S ve C kıvrımlı akant yapraklarıyla paftaların oluşturulduğu sınırlara sahiptir. ½ simetrik kompozisyonun ortasında yer alan kartuş içinde, kompozisyonun alt kısımlarında yaprakların arasına serpiştirilmiş gül buketleri bulunmaktadır. Gül buketlerinin içinde kırmızı güllerle birlikte, mor renkli goncaları olan ful çiçekleri, yıldız çiçekleri¹¹, katmerli anemon çiçekleri de kullanılmıştır

¹⁰ Mine Esiner Özen, *Türk Cilt Sanatı* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 17.

¹¹ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Doğal Çiçekler* (İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 2019), 224.

(Bknz. Fotoğraf 2). Eserin 14b varağında yer alan Mekke ve 15a varağında yer alan Medine minyatürleri gül ve kasımpatı, lale, katmerli sümbül ve goncalarından oluşturulan ve kurdelelerle bağlanmış olan çiçek buketleri ile çerçevelenmiştir. Aynı çiçek buketleri 83b varağında (ketebe sayfası) metin kısmının bitiminde yer almaktadır (Bknz. Fotoğraf 3). İki buketin yalnızca kurdeleleri farklıdır. 14b ve 15a varaklarındaki buket çiçek saplarının etrafında serbestçe dolandırılmış bir kurdele ile bağlanmışken, 83b varağındaki buket fiyonk yapılmış altın renkli bir kurdele ile bağlanmıştır. 14a varağında yer alan zemini sıvama altınla tasarımı ise, rokoko detaylar taşıyan vazoda gül, kasımpatı, haseki küpesi ve hezaren çiçeklerinden oluşan buket düzenlemesi⁴ bulunmaktadır (Bknz. Fotoğraf 14).

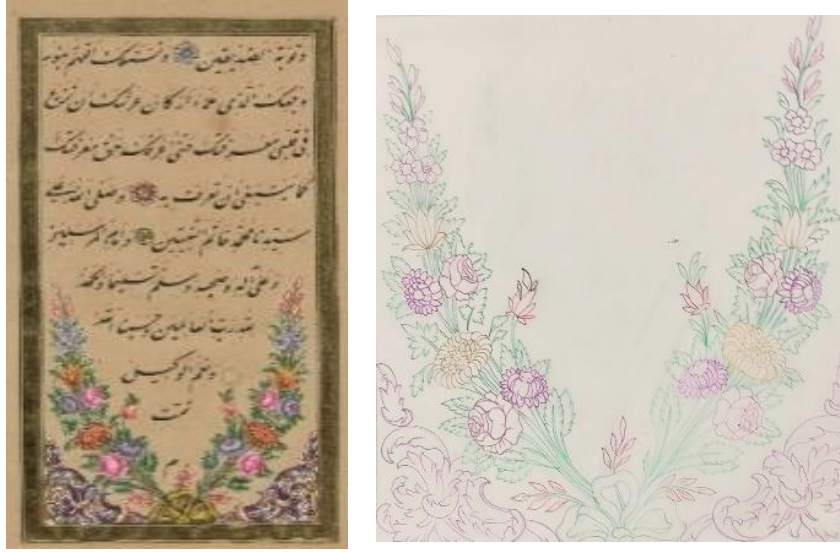
Tablo 1. A 5559 envanter numaralı eserin görselleri ve çizimleri

Fotoğraf 1. A5559 envanter numaralı eserin cildi ve detay çizimi

Fotoğraf 2. A5559 envanter numaralı eserin unvan sayfası ve detay çizimi

Fotoğraf 3. A5559 envanter numaralı eserin ketebe sayfası ve detay çizimi

2. A 5766 Numaralı Delâilü'l-hayrât'ın Tezyinatı

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan ve 19. yüzyıla tarihlenen (H.1294 M.1877-1878), mîklebi bulunmayan eserin alt ve üst kabı yeşil sahtiyan deri olup, üzerine kalıpsız olarak yazma cilt tekniği ile natüralist üslupta detayların yer aldığı bir desen uygulanmıştır. Orta şemse formu klasik dönem formlarında farklı şekilde, oldukça büyük, kabın tamamına yakın bölümünü kaplayacak şekilde yerleştirilmiştir. Kırmızı ve sarı renk altın kullanılarak sıvama olarak boyanmış yazma şemse üç bölümden oluşur. Desenin dıştan içe doğru bakıldığında; ilk bölümünde, akant yaprakları bahar dalları ile üst kısmı daha dar açılı, aşağıya doğru uzanan ikinci parçası ise daha geniş açılı olan sarmaşık görünümlü tasarımı ile beyzî şekilli dış çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu tasarımın iç kısmında bulunan ikinci bölümde, istiridyelerden oluşturulmuş sekiz köşeli bir desen yer almaktadır. İstiridyeli desenin iç kısmında ise, üçüncü bölümü oluşturan kaideli ve C kıvrımlı bir vazo gül ve bahar dalları ile bezenmiş ve orta merkeze yerleştirilmiştir. Kabın dört köşesinde ¼ olarak yerleştirilmiş, akant yapraklarından oluşturulmuş bir desen bulunmaktadır. Desenin etrafını çerçeveleyen cetveller içten dışa doğru, altın renkli iki kuzu cetvel ve 4'er mm'lik sarı renk altınla sıvama olarak boyanmış iki zencereklî cetvel olarak sıralanmışlardır (Bknz. Fotoğraf 4).

Eserin sıvama altın zemini iğne perdahı ile süslenmiş olan ½ simetrik kompozisyonlu unvan sayfası serlevha formunda tasarlanmıştır. Sayfa tezhibi akant yapraklarının S-C kıvrımları oluşturması ile şekillendirilmiştir. Sıvama altın zeminin üzerinde, çintamani olarak da bilinen şâhî benek¹² motifi hem bütün zemini dolduracak şekilde hem de metin kısmının aralarındaki beyne's sûtûrlar içine üstübeç ile boyanarak

¹² Aziz Doğanay, "Türk Sanatında Pelengî ve Şâhî Benek Nakışları Ya Da Çintamani Yanılığısı", *Divan İlmî Araştırmalar* 17 (2004/2), 193-218.

serpiştirilmiştir. Tasarımın öne çıkan ilk çiçeği pembe renkli katmerli güllerdir. Tasarımın alt kısmındaki iğne perdahlı kartuşun etrafında birer atlamalı olarak güller ve anemon çiçekleri yer almaktadır. Kartuşun üstünde kafes formundaki sağ ve sol tarafında pembe kurdeleler bulunan vazunun içinde, kıvrımlı yapraklarla birlikte bir gül, iki gül goncası ve iki anemon çiçeği kullanılmıştır. Eserde güllerden sonra en çok kullanılmış olan çiçek ise, mavi ve pembe renklere boyanmış anemon çiçekleridir. Mor renkleri ile menekşeler de tasarımda sayıca az olarak yer alan çiçekler arasındadır¹³. Anemon çiçeğinin goncaları hem tek hem de salkımlar halinde sayfanın üst kısmına doğru dik şekilde, klasik dönemde kullanılan tığlar gibi, yaprakların vazo olarak kullanıldığı¹⁴ çanaklar içine yerleştirilmiştir. Akant yaprakları S-C kıvrımları oluşturarak, tasarımın iç ve dış sınırlarını şekillendirmiştir. Dış bölümdeki altın renkli ve bronz görünümlü vazolar içinde bulunan güller, anemon çiçekleri, menekşeler, gonca gül salkımları ise dış formun bir parçasını oluşturmaktadır. Tezyini unsurlar arasında bulunan mavi renkli perde püskülü detayı eserin ait olduğu dönemi tesciller niteliktedir (Bknz. Fotoğraf 5). Ketebe sayfasının üst kısmındaki üçgen panonun içerisinde üç satırlık bir metin ve eserin hicri 1294 (Miladi 1877-1878) tarihinde tamamlandığı dair bilgiye yer verilmiştir. Metnin altından sayfa bitimine kadar olan 2/3 'lük alanda zemini sıvama altınlı ve iğne perdahlı kısımda ½ simetrik desen uygulanmıştır. Sayfanın alt kısımdan üst kısmına doğru yükselen, kıvrımlı dallar ve yapraklar, S formulu bereket boynuzlarını oluşturmuştur. Yaprak formulu vazolardan çıkan pembe güller, mavi renkli anemon çiçekleri, kırmızı gül goncaları ve yapraklar, canlı renklerle boyanmıştır. Metin kısmının bitimindeki üçgenin uç kısmındaki kırmızı renkli perde püskülleri sarkaç gibi sağ ve sola salınır şekilde yerleştirilmiştir. Zeminin boş alanlarına serpiştirilmiş olan altın renkli şâhî benekler iğne perdahı kullanılarak belirginleştirilmiştir (Bknz. Fotoğraf 6).

Tablo 2. A 5766 envanter numaralı eserin görselleri ve çizimleri

Fotoğraf 4. A5766 envanter numaralı eserin cildi ve detay çizimi

¹³ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler* (İstanbul: Acar Matbaacılık Tesisleri, 1986), 224.

¹⁴ Asiye Okumuş, *Türk Süsleme Sanatlarında Barok ve Rokoko* (İstanbul: İlke Kitap, 2016), 41.

Fotoğraf 5. A5766 envanter numaralı eserin unvan sayfası ve detay çizimi

Fotoğraf 6. A5766 envanter numaralı eserin ketebe sayfası ve detay çizimi

3. Özel Koleksiyonda Bulunan Delâilü'l-hayrât'ın Tezyinatı

Makale kapsamındaki üçüncü Delâilü'l-hayrât, özel bir koleksiyona aittir ve bir katalog numarasına sahip değildir. Nesih hattı ile yazılmıştır. Eserin nakkaşı ve mücellidi belli değildir. Alt, üst ve sırt bölümünden oluşan siyah renkli cildi sahtiyan deridir. Miklebi bulunmamaktadır. Ampir üslubu özelliklerini taşıyan ve yazma cilt tarzında uygulanan ¼ simetrik deseni sıvama altınla renklendirilmiş olarak boyanmıştır. İçten dışa doğru üç bölümden oluşmaktadır. En içteki bölüme, bir yıldız formunun başlangıç ve bağlantı noktası oluşturduğu, her biri oval olarak çalışılmış yirmi parçalı bir penç motifi yerleştirilmiştir. Pencin her parçasından dışarı doğru uzayan farklı uzunluktaki parçalar da Osmanlı'da armalarda görülen forma benzer şekilde ışın demetlerini

oluşturmaktadır.¹⁵ İkinci bölümde, ışın demetlerinin dış hattında yatay olarak sağ ve sola yönelen beyaz renkli iki tepelik ve bu tepelikleri başlangıç olarak kullanarak yukarıya ve aşağıya yönelen farklı boyutlarda saz yapraklarıyla beyzî bir form oluşturulmuştur. Köşelerde üçer adet tek katlı sarı altınla boyanmış anemon çiçeğinin büyükten küçüğe sıralandığı fiyonklu kurdele ile bağlanmış buket kap dışının ½ ‘sine kadar daralarak uzanmaktadır. Cildin en dış kısmında yer alan bu buketler kabın üst ve altında fiyonk yapılmış kurdelelerle ince kuzu cetvele bağlanmışlardır. Kurdelelerin orta kısmından çıkan saz yaprakları merkeze doğru farklı ölçülerde uzayarak beyzî bir formun ½’sini oluşturacak şekilde yerleştirilmişlerdir. Bu form tepelik formundan çıkan yapraklara doğru uzayarak nihayetlenir. Cildin köşelerinden köşebent olarak adlandırılabilen, dilimli yaprak formunda tasarlanmış bir tepelikten kıvrımlı yapraklar sağa ve sola doğru serpiştirilerek çıkarılmıştır. Cildin dış cetvelleri içten dışa 5 mm. aralıklarla yerleştirilmiş altın renkli iki kuzu cetvel, 2 mm.’lik altın zeminli bir cetvel, devamında altın bir kuzu cetvel, 4 mm.’lik dilimli teber demiriyle basılmış altın zeminli bitkisel motiflerden oluşturulmuş deseni ile bir cetvel, bir altın kuzu cetvel ve 5 mm. boşluktan sonra, altın ile çekilmiş kuzu cetvelle nihayetlenir (Bknz. Fotoğraf 7). Eserde dört adet unvan sayfası, bir adet de ketebe sayfasının olduğu görülmektedir. İkili formundaki ilk unvan sayfası sıvama altın ve iğne perdahlı yapılmış dikdörtgen bir alan üzerinde aplike edilmiş gibi yer almaktadır. Natüralist üslupta çalışılmış olan ½ simetrik desen metin kısmından ortada noktada bulunan bir pençten sağ ve sola doğru uzanan akant yapraklarıyla ayrılmıştır. Akant yapraklarından oluşturulan paftalarla iki adet pembe renkli goncalı gül buketi yatay olarak yerleştirilmiştir. Akant yapraklarının birer parçası orta bölümde bulunan içi boş, zemini altın rengi olan kartuşu oluşturmuştur. Kartuşun üstünde mavi renkli ve akant yapraklarıyla oluşturulmuş vazoda iki pembe, bir sarı renkli gül, gonca güller ve tığ gibi yerleştirilmiş mavi renkli bir lale ile tamamlanan bir buket bulunmaktadır. Vazolu buketin sağ ve solunda bol yapraklı, sarı ve turuncu renklerle çalışılmış, yelpaze formunda tanımlanamayan çiçeklerden oluşan birer buket yer almaktadır (Bknz. Fotoğraf 8.). İkinci unvan sayfası da sıvama altın zeminli ve iğne perdahlıdır. Çiçekli tasarım bu zeminin üzerine aplike edilmiş gibidir. İlk unvan sayfasındaki gibi bu sayfada da bereket boynuzu şeklinde tasarlanmış olan akant yaprakları pafta görevi görerek desenli alanı bölümlenmiştir. ½ simetrik olarak tasarlanmış desenin metinden ayrıldığı kısmın ortasındaki penç motif hareketi sağ ve sola doğru yönlendirmektedir. İlk unvan sayfasında da kullanılmış olan ve tanımlanamayan çiçeklerden oluşturulmuş buket yatay şekilde ve pembe renkli olarak burada da kullanılmıştır. Bu çiçekler yukarıya doğru devam eden tasarımda sarı- turuncu renkli, daha küçük çiçek buketleri olarak ve akant yapraklarından çıkmış gibidir. İçi yazısız altın zeminli kartuş bu çiçek buketlerinin ortasındadır. Kartuşun sağ ve solunda hem yatay hem de dikey olarak yönlendirilmiş S-C kıvrımlı yaprak ve dallarla oluşturulan paftaların içine bir pembe gül ve mor renkle

¹⁵ Savaş Maraşlı, “18.-19. Yüzyıl Cilt Sanatı: Yeni Formlar Yeni Konular”, ed. Ayşe Budak, Muzaffer Yılmaz, (İstanbul: Litera Türk Yayınları, 2019), 241-272.

taranmış katmersiz anemonların bulunduğu birer buket yerleştirilmiştir. Kartuşun üzerinde, mor renkli kumaş görünümlü bir girlandın üzerinde iki pembe gül ve bir katmerli anemondan oluşan buket bulunmaktadır. Desenin en üst bölümünde, bütün deseni birleştiren münhaniye benzer parçalardan oluşturulan yayvan bir vazo üzerinde, iki gül ve bir katmerli anemonla sonlanan bir buket yer almaktadır (Bknz. Fotoğraf 9). Üçüncü unvan sayfasının zemini de sıvama altın ve iğne perdahlıdır. ½ simetrik applike görünümlü tasarım ortadaki bir penç motifiyle sağ ve sola yönelen bereket boynuzu formunda akant yapraklarından oluşturulan paftalı alanlara yerleştirilmiştir. Paftalı alanların büyük bir bölümünde diğer sayfalardaki tanımlanamayan çiçekler irili ufaklıdır ve hem sarı-turuncu hem de pembe renklidir. Tasarımın orta noktası diğer unvan sayfalarındaki gibidir. Sayfanın besmele bölümü pençten çıkan yapraklar ile gri renkli ve kumaş görünümlü girland kısmının arasında kalmıştır. Girland motifinin üzerinde çelenk şeklinde yapraklardan oluşturulmuş zemini altın ve iğne perdahlı, içi boş bir kartuş yer almaktadır. Sayfa bu kartuştan çıkan yeşil yapraklarını üzerine yerleştirilmiş gibi duran iki pembe gül ve bir mavi renkli katmerli anemon ve incelerek tığ gibi duran çeşitli goncalarla sonlanmaktadır (Bknz. Fotoğraf 10). Delâilü'l-hayrât'ın dördüncü ve son unvan sayfası da sıvama altın ve iğne perdahlı bir zeminin üzerinde applike şeklinde yerleştirilmiştir. Sayfanın çiçekli bölümleri ortadaki penç motifinden sağ ve sola doğru yükselen akant yapraklarının pafta olarak kullanılmasına uygun olarak tasarlanmıştır. Bu sayfada mavi renkli bir kurdele pencin sağ ve solundaki yaprakların ince başlangıç bölümlerine sardırılmış şekilde yer almaktadır. Besmele keşidesinin deseni olduğu görülen güllü girland keşide boşluğunu dolduracak büyüklükte tasarlanmıştır. Besmele altın renkli ve iğne perdahlı beynessüturlarla ayrılmış hali ile desenli alanın bir parçası gibi görünmektedir. Altın zeminli ve iğne perdahlı için boş kartuş bu kısmın üzerinde yer almaktadır. Bereket boynuzu formundaki akant yapraklarının sadece yukarıya doğru değil, aynı zamanda aşağıya doğru da kıvrıldığı görülen ve pafta şeklinde kullanılan bölümlerinin büyük bir kısmında tanımlanamayan küçük boyutlu çiçekler mavi ve pembe renkli buketler halinde yerleştirilmiştir. Tasarımın tam ortasında sarı renkli kafes şeklinde örülmüş gibi duran hasır örgü görünümlü bir sepetin içinde bulunan pembe renkli iki gül, sarı renkli bir gül ve mavi renkli bir katmerli anemon bir ikizkenar üçgen formunu tamamlamaktadır. Buket bu şekli ile tanımlanamayan çiçeklerin tığ gibi yerleştirildiği bir alana doğru yükselmektedir. Sağ ve solda akant yapraklarının bereket boynuzu formunun ortasından çıkan buketlerde ise, bir sarı gül, bir pembe gül, mavi renkli katmerli bir anemon ve tohum bölümü turuncu bir kasımpatı sarı-yeşil açılmış yapraklarıyla kullanılmıştır. Bu bölümde de tanımlanamayan çiçekler tığ gibi görünmektedir ve ortada bulunan tığ görünümlü çiçeğin biraz altında sonlandırılmıştır (Bknz. Fotoğraf 11). Eserde bulunan tek ketebe sayfası ilk unvan sayfasının devamında yer almaktadır. Bu sayfanın üst kısımda kalan metin kısmının 1/3'ünü yapraklarla sınırlandırılmıştır. Sayfanın alt bölümünde bulunan pembe renkli ve goncası ile çalışıldığı görülen katmerli bir gül, metin bulunmayan alana dengeli bir şekilde yerleştirilmiştir (Bknz. Fotoğraf 12).

Tablo 3. Özel koleksiyona ait eserin görselleri ve çizimleri

Fotoğraf 7. Özel Koleksiyonda bulunan eserin cildi ve detay çizimi

Fotoğraf 8.

Fotoğraf 9.

Fotoğraf 10.

Fotoğraf 11.

Özel Koleksiyonda bulunan eserin unvan sayfaları ve detay çizimi

Fotoğraf 12. Özel Koleksiyonda bulunan eserin ketebe sayfası ve detay çizimi

Değerlendirme ve Sonuç

Topkapı Sarayında bulunan Nakkaşhane, Osmanlı coğrafyasının kitap sanatlarından, kalem işine, çiniden taş işçiliğine kadar pek çok alanında var olan tezyinatın kollektif bir çalışma düzeni ile tasarlandığı, uygulandığı ya da uygulanmasının sağladığı, merkezdir. Nakkaşlar eserlerine isimlerini yazmadıklarından, ketebe sayfalarında isimleri bulunan hattatlar dışında eseri tezyin eden sanatkârların isimlerini tespit etmek her zaman mümkün olmamaktadır. Ehl-i Hiref teşkilatına bağlı olarak çalışan nakkaşların isimleri ancak aldıkları maaşların yazılı olduğu ve arşivlerde bulunup neşredilen maaş defterleri sayesinde bilinmektedir. Nakkaşların geçimlerini sağladıkları ücretlerin yer aldığı Ehl-i Hiref defterlerinin çok az bir kısmı günümüze kadar araştırılabilmiştir. Bu makaleye konu olan Delâilü'l-hayrât'ın yalnızca birinin nakkaşının biliniyor olmasının sebebi kendisinin dönemin nakkaşbaşı/mücellitbaşı olmasıdır.

Tezyinatları karşılaştırıldığında, üç Delâilü'l-hayrât'ın da Türk rokokosu üslubu detaylarına sahip oldukları görülmektedir. Yazma eserlerin sayfa düzenleri de birbirlerine benzemektedir. İlk eserde bir adet, ikinci eserde bir adet ve üçüncü eserde dört adet olduğu görülen unvan sayfaları taç (ikizkenar ya da eşit kenar üçgen) formundadır. Klasik bir eserde kullanılan tığlar gibi bu sayfalardaki tasarımlarda da sayfaların üst kısımlarına doğru tığ şeklinde uzanmış çiçek detayları yer almaktadır. Unvan sayfalarının tasarımlarında en fazla kullanılan çiçeğin gül olduğu görülmektedir. Gül sadece tek olarak değil, buketler halinde gonalarıyla birlikte kullanılmıştır. Katmerli ya da yalın kat anemon çiçeği ise, ikinci sırada en fazla kullanılan çiçektir. Lale, ful, kasımpatı, yıldız çiçekleri ve sarı turuncu renkler kullanılarak boyanmış papatya ya da yalın kat kasımpatı olarak tanımlanabilecek çiçekler tasarımlarda kullanılan diğer çiçek çeşitleri arasındadır. Taç formu tasarımlarda vazolardaki çiçeklerin daralarak yapraklarla bitişi klasik bir tezhipteki tığ motiflerinin kullanımı gibi görünmektedir (Bknz. Fotoğraf 13).

Fotoğraf 13. 1. A 5559 envanter numaralı eserin unvan sayfası, 2. A 5766 envanter numaralı eserin unvan sayfası, 3. -4.-5.-6 Özel Koleksiyonda bulunan eserin unvan sayfaları

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan A5559 ve özel bir koleksiyonda yer alan Delâilü'l-hayrâtlarda ayrı olarak çalışılmış birer özel sayfa bulunmaktadır. A5559 envanter numaralı eserin bu özel sayfasında sıvama altın bir zeminin üzerinde yer alan büyük bir vazodaki buketle sırasıyla gül, katmerli anemon,

hezaren ve haseki küpesi çiçekleri bulunmaktadır. İkizkenar bir üçgenin içindeymiş gibi, yapraklarla da desteklenmiş şekilde daralarak devam eden tasarım aşağı yönde kıvrılmış görünen haseki küpesi çiçeğinin sapıyla nihayetlendirilmiştir. İki tasarımda da kullanılmış olan çiçekler doğada var olan şekilleriyle ve renkleriyle sayfada üç boyutlu bir etkiye sahiptirler. Buketin vazosu mor, turuncu, altın renkleri, S-C kıvrımları, buketten aşağıya doğru uzanan yaprak demet, bereket boynuzuna benzeyen hem zarif hem de heybetli formu ile dönemin detaylarının birçoğunu barındırmaktadır. Sayfanın dört köşesinde bulunan ve akant yaprakları kullanılarak tasarlanan köşebent deseni ile döneminin çeşitli örneklerinde görülen deri üzerine uygulanmış olan lake bir cilt kabı olabilecek karakteri taşımaktadır. Nakkaşın mücellit oluşunun sayfa tasarımında etkili olduğu muhakkaktır (Bknz. Fotoğraf 14). Özel koleksiyonda bulunan ve nohudi renkli bir sayfaya çizilmiş olan gül ve goncası ketebe sayfasının alt cetvelinin üzerinde konumlandırılmıştır. Şükûfe üslûbunda¹⁶ katmerli ve açılmış hali ile goncası ve özenle çizilmiş yapraklarına bakıldığında; en küçük detayına kadar dikkat edilerek çizildiği ve az önce dalından koparılıp sayfaya bırakılmış gibi bir his uyandırdığı görülmektedir (Bknz. Fotoğraf 15). Özel koleksiyonun nakkaşı hakkında bir bilgi bulunmasa da A 5559 numaralı Delâilü'l-hayrât'ın nakkaşı olduğu bilinen Mücellit Nakkaşbaşı Salih Efendi'nin ve diğer nakkaşın fırçalarının ne kadar kuvvetli ve kıvrak olduğunu, doğayı ne kadar dikkatle gözlemlediklerini gösteren dikkate değer iki çiçekli sayfa örneğidir. İki sayfanın zemin renklerinin farklılığı sayfalardaki desenlerin görünüşlerine de etkilemiştir. A5559 numaralı eserin altın zemini, buketin sayfa üzerine yerleştirilmiş görkemli bir mücevher gibi durduğu hissini vermektedir (Bknz. Fotoğraf 14). Özel koleksiyondaki şükûfe üslûbunda çalışılmış gül ve goncası ise, nohudi zeminde daha sade ve boyutundan dolayı da daha narin bir etki yaratmaktadır (Bknz. Fotoğraf 15).

Yazma eserlerin kartuşları da natüralist detaylarla şekillendirilmiştir. A5559 numaralı Delâilü'l-hayrât'ın nohudi renkli unvan sayfasında ½ simetrik olduğu görülen,

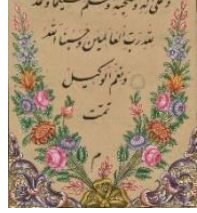
¹⁶ Mine Esiner Özen, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü* (İstanbul: İ.Ü. Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. Nâzım Terzioğlu Basım Atölyesi, 1985), 67.

ancak gülün formu nedeniyle simetrisi bozulan kartuşun içinde bir gül ve iki katmerli anemon ile gonca halindeki ful çiçeklerinden oluşan bir tasarım yer almaktadır. Akant yapraklarıyla oluşturulan ve sikke formuna benzeyen kartuş (pafta) tasarımın ortasında bulunmaktadır (Bknz. Fotoğraf 16). A5766 numaralı eserin ikilil sayfasının ortasında yer alan ve zemini sıvama yeşil renkli altın olan içinde tasarım bulunmayan kartuş formunun etrafında ½ simetrik ve aşağıya doğru büyüyen yalın kat mor renkli anemon çiçekleri ve pembe renkli güllerden oluşturulan bir çelenkle çevrilidir (Bknz. Fotoğraf 17). Özel koleksiyonda var olan dört adet unvan sayfasında bulunan zemini iğne perdahlı sıvama sarı renk altın olan tasarımların içlerinde herhangi bir tasarım yer almamaktadır. Üç ve dört numaralı kartuşlar iki kıvrımlı akant yaprağıyla çevrelenmiş, ortadaki penç motifi ile ½ simetrik olarak tasarlanmıştır (Bknz. Fotoğraf 18, 1-2). Beş numara ile yer alan daire formundaki sarı altın zeminli iğne perdahlı kartuş küçük yapraklardan oluşturulmuştur (Bknz. Fotoğraf 18, 3). Altı numaradaki kartuş özel koleksiyonun dördüncü unvan sayfasına aittir ve kıvrımlı akant yaprakları ile şekillendirilmiştir. Tasarımın alt kısmında yer alan penç motifi ½ simetriyi sağlayan ve ortada bulunan motiftir. Kartuşun altında bulunan kıvrımlı dallara sarılmış olan mavi renkli kurdele ve tasarımın üst bölümünde yer aldığı bilinen bir sepetin alt kısmını oluşturan iki gül kartuşun çerçevesini tamamlamaktadır. Birinci kartuş dışında bütün kartuşlar altın renklidir ve içlerinde bir metin ya da çiçekli tasarım bulunmamaktadır (Bknz. Fotoğraf 18, 4).

					
1	2	3	4	5	6
Fotoğraf 16. A5559 envanter numaralı eserin unvan sayfasındaki kartuş	Fotoğraf 17. A5766 envanter numaralı eserin unvan sayfasındaki kartuş	Fotoğraf 18. 1. İlk unvan sayfasındaki kartuş, 2. İkinci unvan sayfasındaki kartuş, 3. Üçüncü unvan sayfasındaki kartuş, 4. Dördüncü unvan sayfasındaki kartuş			

A5559 numaralı eserin de hem cildinde hem de eserin tasvirli sayfaları ile ketebe sayfasında çalışılmış olan tek bir kurdele ile bağlanmış sağ ve sola doğru meyillenen büyük çiçeklerden küçüklerine doğru yerleştirilmiş çiçekler sayfaya açık bir V şeklinde yerleştirilmiştir. Ciltte bulunan çiçekler sarı renkli sıvama altındır. Kurdele bölümünden yukarı doğru küçülerek giden bukette ilk iki çiçek yalın kat anemon çiçeği iken en üstteki çiçek mine çiçeği olarak adlandırılabilir. Anemon çiçeklerinin uç bölümlerinde yekşah demiri ile tarama yapılmış; mine çiçeklerinin üzerinde daireler halinde iğne perdahlı uygulanmıştır. Çiçekler etraflarına yaprakların eklenmesi ile oldukça büyük bir buketi

oluşturmaktadırlar (Bknz Fotoğraf 19). Mekke-Medine tasvirli sayfaların üst ve alt bölümlerinde bulunan buketler, merkezde tek bir lale ile sağ ve solunda katmerli, tohumları sülyen renkli birer anemon, üzerlerinde birer gül ve en üstte birer lale ile tasarlanmıştır (Bknz. Fotoğraf 20). Ketebe sayfasında yer alan buketler ise, fiyonklu bir kurdele ile sağ ve sola doğru sayfanın 2/3'ünü kaplayarak uzayan gül, katmerli anemon, lale ve mor ful çiçekleri ile nihayetlenmektedir (Bknz. Fotoğraf 21).

		
Fotoğraf 19. A5559 envanter numaralı eserin cildi	Fotoğraf 20. A5559 envanter numaralı eserin Mekke- Medine tasvirli sayfaları	Fotoğraf 21. A5559 envanter numaralı eserin ketebe sayfası

Özel koleksiyon Delâilü'l-hayrât'ın unvan sayfalarının yazı ile desen arasındaki birleşim noktasında, desenin tamamı natüralist üslupta tasarlanmış olsa da bir penç ½ simetrik tasarımın başlangıç noktası olarak kullanılmıştır. Natüralist üslupta bir tasarımda stilize bir pencin birleşim noktası olması dolayısı ile bu dikkati çeken bir durumdur. Dört unvan ve ketebe sayfasında da tezyinat unsuru olan pençler akant yapraklarını sağ ve sol yönde yukarıya doğru yönlendirmektedir (Bknz. Fotoğraf 22).

				
1	2	3	4	5
Fotoğraf 22. 1-2-3-4.Özel Koleksiyonda bulunan unvan sayfalarında tasarımın birleştirici ya da başlangıç noktası olduğu düşünülebilecek penç motifinin kullanıldığı alanlar, 5. Ketebe sayfasında bulunan birleştirici ya da başlangıç noktası olabilecek penç motifi.				

Üç eserin de ketebe sayfaları birbirlerinden farklı şekilde tasarlanmıştır. A5559 numaralı eserin ketebe sayfası bir üçgen oluşturacak şekilde, nohudi sayfa üzerinde fiyonklu bir kurdele ile bağlanmış, sağ ve solda sayfanın yarısını kaplayacak yüksekliğe erişen buketlerle nihayetlenmiştir (Bknz. Fotoğraf 23). A5766 numaralı eserin ketebe sayfası ise yine bir üçgen oluşturacak şekildedir. Sayfanın yaklaşık 2/3'ünü kaplayan bir alanda ½ simetrik olarak yerleştirilmiş olan iki bereket boynuzu motifin orta noktada kurdelelerle birleştirilmiştir. S-C kıvrımlı bir hareketle devam eden bereket boynuzu formundaki akant yaprakları kompozisyondaki hareketi yaratmıştır. Yaprak motiflerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuş vazolardan çıkan gül ve katmerli anemon çiçekleriyle bezenmiş desen, altın renkli iğne perdahlı zemin üzerinde yerleştirilmiş şekilde yer almaktadır (Bknz. Fotoğraf 24). Özel bir koleksiyonda bulunan Delâilü'l-hayrât'ın ketebe

sayfasında ise, metin bölümü S-C kıvrımlarıyla oluşturulan ince yapılı akant yapraklarıyla bitirilmiştir. Tasarımın alt kısmına yakın olarak yerleştirilmiş goncalı gül olarak tasarlanan şükufeye doğru dallarından aşağıya sarkıtılmış bol yapraklı mor renkli papatya ya da yalın kat kasımpatı çiçeği olarak adlandırılabilen bir çiçek yerleştirilmiştir (Bknz. Fotoğraf 25).

		
Fotoğraf 23. A5559 envanter numaralı eserin ketebe sayfasındaki buketler	Fotoğraf 24. A5766 envanter numaralı eserin ketebe sayfasındaki bereket boynuzlu ve vazolu çiçeklerin olduğu ketebe sayfası	Fotoğraf 25. Özel koleksiyondaki ketebe sayfasında bulunan gül

Erken ya da klasik dönem tezhiplerde, geometrik ya da bitkisel formlarda kullanılan tığlar eşit aralıklarla tasarlanmış olarak desenin dendanlı ipliklerle sınırlandırılan/bitirilen bölümünün üzerine yerleştirilmiştir. Erken dönem tezhiplerinde başlayan tığ desenlerinin kullanımı 18. ve 19. yüzyıllarda tezyinata hâkim olan natüralist üsluplu örneklerde, farklı bir şekilde uygulanmaya başlamıştır. Tasarımların üst kısmında bulunan çiçeklerin bir kısmı tığ gibi yerleştirilerek kullanılmıştır. Bu makaleye konu olan örneklerde de taç formlu tasarımların bitişlerindeki bazı çiçekli düzenlemelerin tığ formunu anımsatacak şekilde çalışıldığı görülmektedir. Bu tığlar tasarıma estetik bir görünüm kazandırmanın dışında, bütünlüğünün korunmasına da yardımcı olan unsurlardandır (Bknz. Fotoğraf 26-27-28).

							
Fotoğraf 26. A5559 envanter numaralı eserin unvan sayfasındaki naturalist tığ detayları				Fotoğraf 27. A5766 envanter numaralı eserin unvan sayfasındaki naturalist tığ detayları			

Fotoğraf 28. Özel Koleksiyonun unvan sayfasında bulunan naturalist tiğ detayları

A5666 envanter numaralı Delâilü'l-hayrât ile özel koleksiyonda bazı çiçeklerin vazolar içinde kullanılarak tasarıma yerleştirildiği görülmektedir. Bu buketleri taşıyan vazolar A5566 envanter numaralı örnekte, dikey veya yatay olarak yerleştirilen yaprak formundadır. Eserin sıvama altınla boyanmış kabının ortasında, dönen yaylardan oluşturulmuş, görünüm olarak taca benzeyen bir kısa kaideli sepet içinde ortada bir gül, sağ ve sol yanlarında yalın kat anemon çiçekleri ve yaprakları bulunmaktadır (Bknz. Fotoğraf 29). Özel koleksiyondaki vazolar ise, akant yapraklarıyla şekillendirilen kaideli ve dar ağızlı, uzunca bir örnek, lale yapraklarına benzer ince yapraklarla tasarlanmış kaideli ve geniş ağızlı (yayvan) ikinci örnek ile örgülü ve sepet formunda silindirik kaideli üçüncü örnekle çeşitli şekillerde kullanılmıştır. İlk ve ikinci örnek mavi renk ile taramalar yapılan örneklerdir. Bu örneklerin Çeşm-i Bülbül gibi çalışıldığı ve vazolarda cam etkisi oluşturulduğu görülmektedir. Altın renkli sepet ise, gerçek bir sepetten farksız şekilde örgüleri belirgin şekilde taranarak çalışılmıştır. Vazolarda döneme özgü farklı süslemeler ve şekiller kullanılmıştır¹⁷ (Bknz. Fotoğraf 30).

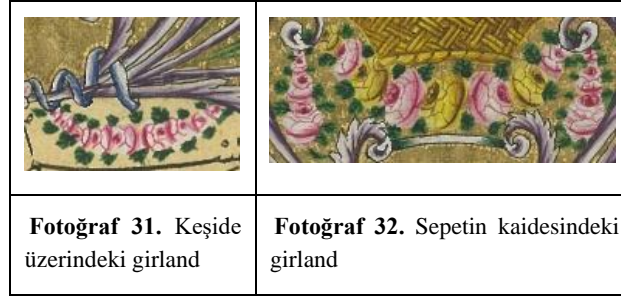
Fotoğraf 29. A 5766 numaralı eserde yer alan yaprak formundaki vazolar ile kabında ve unvan sayfasında yer alan sepet vazolar

Fotoğraf 30. Özel koleksiyondaki vazo ve sepet örnekleri

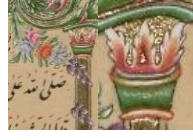
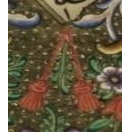
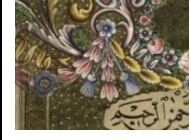

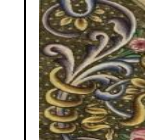
Özel koleksiyonun dördüncü unvan sayfasında keşide üstünde yer alan gülü girland, hem akant yapraklarında sarılmış hem de keşide üzerini tam olarak doldurarak, o bölümün deseni haline gelmiştir (Bknz. Fotoğraf 31). Tasarımda böyle bir detay, eserin müzehhibinin detaylara verdiği önemi, yaratıcılığını ve desene hâkimiyetini göstermektedir (Bknz. Fotoğraf 31). Aynı sayfada ortadaki buketin taşıyıcısı olan altın renkli sepetin alt kısmında yer alan güllü girland da hem döneminin özelliklerini taşımaktadır hem de sepetin desene birleşim noktasındaki geniş ve silindirik kaideyi zarif

¹⁷ Azade Akar, "Tezyini San 'atlarımızda Vazo Motifleri". *Vakıflar Dergisi*, 8 (1969), 267-272.

bir dokunuşla güzelleştirmektedir. Bu girland püskül gibi inen güllü tasarımı ile de akant yapraklarına bağlanmaktadır (Bknz. Fotoğraf 32).

Yazma eserlerin 19. yüzyıla tarihlenmesini sağlayan detaylar hem alt kap, üst kap ve miklelerinin olduğu ciltlerde hem de unvan sayfalarında kullanılmıştır. Bunlar Türk rokoku tarzında üretilen eserlerde bir tarih belirtilmemiş olsa da sütun (Bknz. Fotoğraf 33), perde püskülü (Bknz. Fotoğraf 34-35), istiridye (Bknz. Fotoğraf 36), bereket boynuzu (Bknz. Fotoğraf 37-38), vb. örnekler dönemlerinin kolayca tayin edilmesine de imkân sağlamaktadırlar.

					
Fotoğraf 33. A5559 envanter numaralı eserin unvan sayfasının sütunlu detayı	Fotoğraf 34. A5766 envanter numaralı eserin unvan sayfasındaki perde püskülü detayı	Fotoğraf 35. A5766 envanter numaralı eserin unvan sayfasındaki perde püskülü detayı	Fotoğraf 36. A5766 envanter numaralı eserin cildinin desenindeki istiridye detayı	Fotoğraf 37. A5766 envanter numaralı eserin cildinin desenindeki bereket boynuzu detayı	Fotoğraf 38. A5766 envanter numaralı eserin ketebe sayfasının deseninin bereket boynuzu detayı

Yazma eserlerde fiyonklu (Bknz. Fotoğraf 39-40) ya da fiyonksuz (Bknz. Fotoğraf 41-42-43-44) olarak çalışılmış hem diğer motiflere bağlanan hem de serbest olarak motifler arasında dolaşan kurdeleler, altın ya da renk kullanılmış olarak kap, unvan ya da ketebe sayfalarında yer almaktadırlar. Bereket boynuzu şeklinde çalışılmış olan A5766 numaralı eserin ketebe sayfasında yer alan bereket boynuzu motifi kurdelelerle sarılmış şekilde tasarlanmıştır (Bknz. Fotoğraf 45).

Mesude Hülya DOĞRU- Betül COŞKUN ÇELİK
19. YÜZYILA TARİHLENEN ÜÇ DELÂİLÜ'L HAYRÂT YAZMA ESERİNDE ÇİÇEK TEZYİNATI

						
Fotoğraf 39. A 5559 envanter numaralı eserin cildinden kurdele detayı	Fotoğraf 40. Özel koleksiyon eserin cildinden kurdele detayı	Fotoğraf 41. A 5766 envanter numaralı eserin unvan sayfasından kurdele detayı	Fotoğraf 42. Özel koleksiyon envanter numaralı eserin ikinci unvan sayfasından kurdele detayı	Fotoğraf 43. Özel koleksiyon envanter numaralı eserin üçüncü unvan sayfasından kurdele detayı	Fotoğraf 44. Özel koleksiyon envanter numaralı eserin üçüncü unvan sayfasından kurdele detayı	Fotoğraf 45. Özel koleksiyon envanter numaralı eserin keetebe sayfasından kurdele detayı

Sonuç olarak, Türk rokoku 17. yüzyılın ikinci yarısından, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar yazma eser tezyinatını etkileyen bir üsluptur. Makaleye konu olan ve 19. yüzyıla tarihlenen üç Delâilü'l-hayrât'ın kapları, unvan sayfaları, Mekke- Medine minyatürlü sayfaları ve keetebe sayfaları Türk rokoku unsurlarıyla bezenmiştir. Yazma eserlerde kullanılmış olan natüralist unsurlar detaylarındaki özen ve her bir motifin ya da formun doğadan alındığı haline benzerliği ile dikkati çekmektedir. Eserlerin unvan ve keetebe sayfalarının düzeni klasik dönem tezyinatındaki dendanlı iplikli örneklerde benzer şekilde hazırlanmış, ancak dendanlı ipliklerin yerini natüralist çiçekler ya da yapraklar almıştır. A5559 numaralı eserin tezyinatı nohudi zemin üzerinde çalışılmışken, A5766 numaralı eser ile özel bir koleksiyonda bulunan eserin altın zeminli sayfalarında şâhî benek (çintamani) motifli iğne perdahının kullanıldığı görülmektedir. Üç eserde de gül ve anemon çiçeklerinin oldukça fazla sayıda kullanıldıkları görülürken, lale, ful ve mine çiçeklerinin de daha az sayıda olmakla birlikte buket düzenlemelerinde tercih edildikleri görülmektedir. Her sayfa düzeninde yer alan farklı çiçekler dönemlerini yansıtan mavi, mor, pembe, turuncu, sarı vb. renklerle sayfalara çiçek bahçesi görünümünü kazandırmıştır. Kurdeleler, perde püskülleri, vazolar, sepetler, kartuşlar, sütunlar, güllü girlandlar yazma eserlerin ait oldukları rokoko üslubunu destekleyen yan unsurlar olarak kullanılmışlardır. Klasik bir eserde geometrik ya da bitkisel olarak tasarlanan tığ detayının bu eserlerde natüralist buketler ya da çiçeklerle temsil edilmesi bu dönemin önemli detayları arasındadır. Klasik dönem tezyinatının oldukça farklı örneklerle araştırıldığı günümüzde, Türk rokoku üslûbunda üretilmiş 18. ve 19. yüzyıllara tarihlenen eserlerin tarihi ve sanatsal değerlerinin anlaşılacak daha çok araştırılması bu dönemin bilinmeyen eserlerinin gün yüzüne çıkarılmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akar, Azade. “Tezyini San’atlarımızda Vazo Motifleri”. *Vakıflar Dergisi* 8 (1969), 267-272.
- Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler*. İstanbul: Acar Matbaacılık Tesisleri, 1986.
- Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Kitap Sanatında Doğal Çiçekler*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi, 2019.
- Derman, Fatma Çiçek. “Terimler, Tabirler ve Malzeme”, *Hat ve Tezhip Sanatı*, ed. Ali Rıza Özcan, 525-534. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009.
- Doğanay, Aziz. “Türk Sanatında Pelengî Ve Şâhî Benek Nakışları Ya Da Çintamani Yanılgısı”, *Divan İlmî Araştırmalar* 17 (2004/2), 193-218.
- Esiner Özen, Mine. *Türk Cilt Sanatı*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- Esiner Özen, Mine. *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*. İstanbul: İ.Ü. Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. Nâzım Terzioğlu Basım Atölyesi, 1985.
- Güler, Semra. *Türkiye Kütüphanelerindeki Delâilü'l Hâyratlarda Minyatür*, Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Gülgen Hicabi-Güler Semra. “Osmanlı Devletinde Klasik Dönem Ve Sonrasına Ait Delâilü'l Hayrat Minyatürlerinde Değişim”. *İslam Araştırmaları Dergisi (İMAD)* 3/1 (2018), 29-60.
- Maraşlı, Savaş. “18.-19. Yüzyıl Cilt Sanatı: Yeni Formlar Yeni Konular”, *Osmanlı Sanatında Değişim ve Dönüşüm*, ed. Ayşe Budak, Muzaffer Yılmaz. 241-272. İstanbul: Litera Türk Yayınları, 2019.
- Okumuş, Asiye. *Türk Süsleme Sanatlarında Barok ve Rokoko*. İstanbul: İlke Kitap, 2016.
- Taşkale, Faruk. “Tezhip Sanatında Güller”, *Tezhip Buluşması*, haz. Av. Numan Güzey, 8-27. İstanbul: İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2009.
- Taşkale, Faruk. “Geçmişten Günümüze Tezhip Sanatında Bir Yolculuk”, *Tezhip Buluşması*, haz. Av. Numan Güzey, 227-229. İstanbul: İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü, 2009.
- Uludağ, Süleyman. “Delâilü'l-hayrât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ünver, Süheyl. “Geçen Asırda Türk Süsleme Sanatımızın Mümtaz Simaları”. *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 238-241.